

*А.В. Череп,
д-р екон. наук, професор,
Запорізький національний університет,
О.А. Лисенко,
канд. фіз.-мат. наук, доцент,
Національний університет харчових технологій*

Аналіз сучасного стану агропромислових підприємств України

В роботі здійснений статистичний аналіз сучасного стану підприємств сільського господарства України. Розглянуто основні аспекти інтенсивного розвитку вітчизняних сільськогосподарських підприємств.

В работе осуществлен статистический анализ современного состояния предприятий сельского хозяйства Украины. Рассмотрены основные аспекты интенсивного развития отечественных сельскохозяйственных предприятий.

In work the statistical analysis of the modern state of agricultural enterprises of Ukraine is carried out. The basic aspects of intensive development of domestic agricultural enterprises are researched.

Ключові слова

Інтенсивний розвиток, витрати, питома вага, сільське господарство, підприємство, діяльність

Постановка проблеми

Україна здавна є землеробською країною, яка характеризується надзвичайно сприятливими економічними та природними умовами для розвитку сільського господарства і має великий споживчий ринок продуктів харчування. Формування потужного, з розвинутою структурою сільського господарства продовжувалось в Україні століттями. Протягом усієї історії розвитку країни саме агропромислові підприємства займали провідне місце в її господарстві. І навіть у другій половині ХХ століття при великій структурній диверсифікації виробництва підприємства сільського господарства залишався одним з провідних міжгалузевих виробничих комплексів в Україні [1, с. 85]. Сільське господарство з промисловістю, відіграє провідну роль в економіці, на його частку припадає майже 30% національного доходу України, зайнято близько 25% працюючих. Майже в третині областей України АПК займає чільне місце у господарстві згідно з часткою у валовому внутрішньому продукті [2, с. 54].

Дослідження інтенсивного розвитку вітчизняних сільськогосподарських підприємств є важливою передумовою для проведення аналізу показників економічної ефективності їх діяльності, які враховують параметри зовнішнього середовища, включаючи ринкову

кон'юнктуру, екологічну безпеку, орієнтацію на прогресивні технології.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій

Питання інтенсивного розвитку господарювання стали привертати увагу вчених економістів вже понад два століття.

На сучасному етапі розвитку економічної думки В.П. Мікловда та К.С. Товт, розглядаючи ефективність діяльності підприємств, прагнуть не просто виявити наскільки раціонально підприємства використовують ресурси і забезпечують собі можливості подальшого розвитку, але і те, яке значення має їх діяльність для галузі загалом [3, с. 37].

Вчений М.С. Бех зауважує у своїй роботі, що за сучасних умов стабільність позицій підприємства на ринках, позитивна динаміка фінансово-економічних результатів, капіталізація бізнесу, діловий успіх багато в чому визначаються ступенем адаптації підприємства до динамічних змін зовнішнього та внутрішнього бізнес-середовища, для якого характерним є дефіцит релевантної інформації, ризикованість здійснення господарських операцій, нестабільність політичної та економічної ситуації в країні. Тому забезпечення постійного розвитку підприємства є однією з пріоритетних стратегічних задач [4, с. 85].

Сучасний період світового виробничого та економічного розвитку всієї сукупності промислових і непромислових суб'єктів характеризується значним посиленням конкурентної боротьби. Це негативно позначається на конкурентоздатності і стійкості функціонування вітчизняних підприємств. На думку Медведєва В.А. стійке функціонування підприємства полягає в його здатності зберігати обсяги реалізації продукції (робіт, послуг) тривалий період часу при різних змінах споживчого попиту на ринку виробників [5, с. 4].

Науковці В.Р. Цибульський та ін. зауважують, що економічно розвиток будь-якого регіону (як і країни) неможливо без ефективної роботи підприємств та організацій, що діють в регіоні [6, с. 89].

Необхідно зазначити, що проблемам розвитку сільськогосподарських підприємств також присвятили свої наукові публікації такі вчені, як О.В. Ареф'єва, В.В. Гудак, М.В. Зубець, М.В. Присяжнюк, П.Т. Саблук, М.І. Кареба, О.В. Шебаніна та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

В сучасних умовах господарювання та подальшого загострення конкурентної боротьби на світовому ринку залишається актуальним проведення досліджень питань розвитку інтенсивного сільськогосподарських підприємств.

Дослідження економічних процесів на рівні підприємств, основної ланки національної економіки, має ключове значення. Саме на цьому рівні управління необхідно глибоко розуміти, які можливості є у кожного

господарюючого суб'єкта з досягнення і підтримання сталого та ефективного розвитку економіки.

Формулювання цілей статті

Метою статті є здійснення аналізу сучасного стану сільськогосподарських підприємств України та дослідити основні аспекти їх інтенсивного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Зростання рівня сукупного індексу витрат на виробництво сільськогосподарської продукції за рахунок цін на матеріально-технічні ресурси промислового походження призвело до зростання питомої ваги матеріальних витрат в структурі витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах (табл. 1).

Питома вага матеріальних витрат у 2011 р. складала 71,2%, в той час як у 2010 р. вона була менше на 1,2%, а у 2009 р. – на 1,9%, а порівняно з 1990 р. вона зросла на 21,8%. У 2011 р. зросла питома вага матеріальних витрат при виробництві продукції тваринництва до 78,8%, порівняно з 78,4% у 2010 р. і 56,2% у 1990 р. Зросла також питома вага матеріальних витрат при виробництві продукції рослинництва – на 2,3% порівняно з 2010 р., і на 27,9% порівняно з 1990 р. Проте питома вага витрат на оплату праці протягом останніх двох років не змінюється, проте зменшилась порівняно з 2009 р. на 0,6%, порівняно з 2008 р. – на 1,6%, порівняно з 1990 р. – на 24,5%. В тому числі у тваринництві порівняно з 2010 р. зниження склало 0,3%, з 2009 р. – 1%, порівняно з 1990 р. – 22,6%; проте у рослинництві у 2011 р. спостерігалось збільшення питомої ваги витрати на оплату праці порівняно з 2010 р. на 0,2%, хоча і менше з попередніми роками, так порівняно з 2009 р. на 0,5%, з 2008 р. на 1,4%, з 1990 р. – 26,4%.

Відносно амортизації основних засобів також спостерігалась негативна тенденція щодо зниження, так у 2011 р. порівняно з 2010 р. зменшення відбулося на 0,4; з 2009 р. – на 1,7%, з 1990 р. – на 4,9%, в тому числі, в рослинництві зниження склало порівняно з 2010 р. – 0,5%, з 2009 р. – 1,2%, з 2008 р. – 0,2%, з 1990 р. – 6,4%; у тваринництві – порівняно з 2010 р. – 0,3%, з 2009 р. – 0,6%, з 1990 р. – 4,6%.

Таблиця 1

Структура витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах, %

показники	1990			2008			2011		
	усього	у тому числі		усього	у тому числі		усього	у тому числі	
		у рослин- ництві	у тварин- ництві		у рослин- ництві	у тварин- ництві		у рослин- ництві	у тварин- ництві
Витрати на оплату праці	33,6	35,2	32,3	10,7	10,2	11,8	9,1	8,8	9,7

Відрахування на соц. заходи	4,2	8,7	0,6	2,6	2,5	2,8	3,1	2,9	3,6
Матеріальні витрати, які увійшли до собівартості продукції	49,4 100	40,9 100	56,2 100	70,4 100	67,9 100	75,9 100	71,2 100	68,2 100	78,8 100
у тому числі									
насіння і посадковий матеріал	13,7	37,4	X	12,0	18,2	x	11,7	17,1	x
корми	52,1	x	82,2	24,6	x	71,8	23,5	x	73,7
Інша продукція сільського господарства	5,3	7,3	4,1	2,8	0,9	6,7	1,9	0,9	4,2
міндобрива	9,0	24,5	x	17,1	26,0	x	17,1	25,1	x
нафтопродукти	5,1	9,9	2,4	16,2	22,2	4,7	15,0	20,4	3,7
електроенергія	1,4	1,3	1,5	2,4	1,5	4,7	2,2	1,5	3,7
паливо	0,7	0,8	0,7	1,5	1,4	1,7	1,9	1,5	2,6
запчастини, рем. і буд. матер.	6,0	8,4	4,6	6,9	8,6	3,6	7,0	8,6	3,4
оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями	6,7	10,4	4,5	16,5	21,2	7,5	19,7	24,9	8,7
Амортизація основних засобів	9,8	11,8	8,2	5,1	5,6	3,9	4,9	5,4	3,6
Інші витрати	3,0 100	3,4 100	2,7 100	11,2 100	13,8 100	5,6 100	11,7 100	14,7 100	4,3 100
з них орендна плата									
за земельні частки (паї)	-	-	-	51,0	60,7	x	54,8	61,3	x
за майнові паї	-	-	-	1,0	1,0	1,1	0,6	0,5	1,3

Джерело: [7, с. 57; 8, с. 17-18; 9]

У 2011 р. по сільськогосподарським підприємствам також зменшувалися й інші витрати, в тому числі і в рослинництві, та тільки у тваринництві намітилася тенденція до зростання.

Зростання цін на матеріально-технічні ресурси промислового походження, що використовуються у сільському господарстві призвели до того, що зменшилася кількість діючих сільськогосподарських підприємств у 2010 р. порівняно з 2009 р. на 659 підприємств, порівняно з 2008 р. – на 2566 підприємств., порівняно з 2007 р. – на 1844 підприємств (табл. 2).

Як видно з табл. 2 у 2010 р., як і у попередні роки, найбільшу питому вагу кількості діючих суб'єктів у сільському господарстві складають фермерські господарства – 73,8%, що більш аніж у 2009 р. – на 0,1%, але менше аніж у 2008 р. – на 0,5%. Наступними за часткою кількості діючих суб'єктів у сільському господарстві є господарські товариства: питома вага у 2010 р. склала 13,8%, що більш аніж у 2009 р. – на 0,1%, порівняно з 2008 р. –

на 0,5%.

Таблиця 2

Кількість діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві

Показники	2008		2009		2010	
	од.	у% до загальної кількості	од.	у% до загальної кількості	од.	у% до загальної кількості
Усього	59059	100,0	57152	100,0	56493	100,0
Господарські товариства	7879	13,3	7819	13,7	7769	13,8
Приватні підприємства	4326	7,3	4333	7,6	4243	7,5
Виробничі кооперативи	1101	1,9	1001	1,7	952	1,7
Фермерські господарства	43894	74,3	42101	73,7	41726	73,8
Державні підприємства	354	0,6	345	0,6	322	0,6
Підприємства інших форм господарювання	1505	2,6	1553	2,7	1481	2,6

Примітка: зареєстровані юридичні особи за основним видом діяльності.

Джерело: [10, с. 51; 11].

У 2011р. на території країни виробництвом сільськогосподарської продукції займалося 56 тис. аграрних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, з яких 73,9% становлять фермерські господарства, 13,8% – господарські товариства, 7,4% – приватні підприємства, 1,6% – виробничі кооперативи, 0,6% – державні підприємства, 2,7% – підприємства інших форм господарювання [див. 9, с. 1].

Наукові дослідження показали, що намітилася тенденція щодо зниження загальної кількості аграрних підприємств, яких стало менше порівняно з 2010 р. на 493 одиниці, порівняно з 2009 р. – на 1152 одиниці, порівняно з 2008 р. – на 3059 одиниць.

Інтенсивний розвиток сільськогосподарського виробництва має супроводжуватися зниженням витрат живої праці на виробництво одиниці продукції. Однак формування і функціонування АПК відбуваються в умовах загострення проблеми трудових ресурсів, оскільки в аграрних підприємствах деяких областей і особливо низових адміністративних районів зростає дефіцит робочої сили (табл. 3).

Як показують дані табл. 3 усього по підприємствам України у 2010 р. середньооблікова кількість найманих працівників набула позитивної динаміки на відміну від попередніх років. У сільському господарстві останні чотири роки спостерігалось падіння кількості найманих робітників, хоча темпи зниження значно зменшилися, проте не настільки як по підприємствам промисловості та будівництва.

Така ж тенденція спостерігалась і у 2011р. середньооблікова кількість найманих працівників на підприємствах, установах, організаціях та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб, що займались сільським господарством та наданням пов'язаних з ним послуг, становила 560,8 тис. осіб [див. 9, с. 2], що стало менше ніж у 2010 р. на 15,7%.

Середньооблікова кількість найманих працівників за видами економічної діяльності, тис. осіб

Роки	Усього	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	Промисловість	Будівництво	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку
2005	11388	1137	3416	461	676
2007	11413	868	3287	500	874
2008	11389	783	3188	497	947
2009	10653	699	2851	385	852
2010	10758	665	2842	380	904
абсолютні відхилення 2010 р.					
2005	-630	-472	-574	-81	228
2007	-655	-203	-445	-120	30
2008	-631	-118	-346	-117	-43
2009	105	-34	-9	-5	52
відносні відхилення 2010 р.					
2005	-5,53	-41,51	-16,80	-17,57	33,73
2007	-5,74	-23,39	-13,54	-24,00	3,43
2008	-5,54	-15,07	-10,85	-23,54	-4,54
2009	0,99	-4,86	-0,32	-1,30	6,10

Примітка: до 2009р. включно дані наведено без найманих працівників статистично малих підприємств та у фізичних осіб-підприємців. За 2010р. дані наведено по підприємствах, установах, організаціях та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб.

Джерело: [10, с. 31].

Знизилася також чисельність найманих працівників підприємств сільського господарства по усіх регіонах України за винятком Запорізької, Кіровоградської та Харківської областей, де чисельність працюючих зросла відповідно на 1,0 тис., 1,0 тис. та 2,0 тис. осіб.

Таким чином, в останні роки середньорічна кількість працівників сільськогосподарських підприємств зменшилася майже на 30%. При цьому, потреба у працівниках за рахунок механізації праці, удосконалення її організації та інших факторів скорочується повільніше, і, як наслідок, погіршується забезпечення сільських господарств робочою силою.

Для підтримки сільськогосподарських підприємств у 2010 р. держава виділила на 577,5 млн. грн. більше порівняно з 2009 р., але значно менше порівняно з 2008 р. (табл. 4).

При цьому, як показують дані табл. 4 у 2010 р. для підтримки продукції рослинництва бюджетних дотацій було виділено більше ніж у 2 рази, а для підтримки тваринництва лише на 31,78%.

У 2011р. у сільському господарстві отримано значний приріст загального обсягу продукції сільського господарства – 17,5%. Тенденція нарощування обсягів сільськогосподарського виробництва відмічалася в усіх регіонах країни (від 6,0 до 41,6%).

**Загальні результати діяльності сільськогосподарських підприємств,
включаючи фермерські господарства**

Показники	2008	2009	2010	2011
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млн. грн.	52615,8	65851,6	81165,2	104082,8
у т.ч. сільськогосподарської продукції	49947,4	63282,0	78596,9	100681,2
Прибуток, збиток (-) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млн. грн.	6304,0	8093,0	14177,6	21833,3
у т.ч. сільськогосподарської продукції	6139,6	7986,3	13931,6	21530,2
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	13,6	14,4	21,2	26,5
Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції – всього, %	14,0	14,0	21,5	27,2
Отримано коштів державної підтримки, млн. грн.				
за рахунок бюджетних дотацій – всього	3343,8	738,5	1316,0	729,3
у тому числі				
для підтримки виробництва продукції рослинництва	1094,2	211,7	465,5	230,7
для розвитку тваринництва	1218,4	204,5	269,5	101,1
для здійснення заходів з відтворення водних живих ресурсів	0,8	0,1	0,1	–
за іншими видами (напрямами) державної підтримки	1030,4	322,2	580,9	397,5
за рахунок податку на додану вартість – всього	2405,5	2539,6	3292,1	3598,6
у тому числі				
для підтримки виробництва продукції рослинництва	828,1	1547,2	1790,2	2780,5
для розвитку тваринництва	1577,4	992,4	1501,9	818,1

Джерело: статистичні бюлетені за відповідні роки

Значний внесок у загальний обсяг валової продукції зробили аграрні товаровиробники Черкаської (6,7% загального виробництва), Київської (6,6%), Дніпропетровської (6,2%) та Вінницької (6,1%) областей.

Загальні обсяги продукції збільшилися як у сільськогосподарських підприємствах (на 23,8%), так і в господарствах населення (на 12,3%). Значний приріст обсягів у підприємствах підвищив їх частку у загальному виробництві продукції сільського господарства до 47,3% у 2011р. (проти 44,9% у 2010р.). Хоча вклад господарств населення у загальне виробництво аграрної продукції проти 2010р. скоротився на 2,4 в.п. і склав 52,7%, все ж, вони і надалі залишаються основними виробниками сільськогосподарської продукції [див. 9, с. 2].

Зміни в насиченні внутрішнього ринку сільськогосподарською продукцією та продовольством, а також купівельної спроможності населення вплинули на рівні споживання основних продуктів харчування населенням України. За попередніми розрахунками у 2011р. проти 2010р. збільшилося споживання яєць на 6,9% і становило 310 штук на одну особу, овочів та баштанних продовольчих культур – на 15,1% (165,2 кг), плодів, ягід та винограду – на 10,2% (52,9 кг), картоплі – на 5,5% (136,0 кг), цукру – на 1,1% (37,5 кг). Проте споживання м'яса та м'ясопродуктів зменшилося і становило 51,1 кг на рік, або 98,3% до попереднього року, молока і молочних продуктів

– 204,9 кг (99,3%), хліба та хлібопродуктів – 109,9 кг (98,7%), риби – 13,2 кг (91%), олії – 13,5 кг (91,2%) [див. 9, с.10].

Висновки

Аналіз стану агропромислових підприємств України свідчить про переважання негативних тенденцій в їх розвитку з огляду на структуру, обсяги виробництва та кількість підприємств.

Для гальмування та подолання негативних тенденцій розвитку підприємств мали б бути використані сучасні організаційні форми виробництва, розвиток інфраструктури, запобігання відтоку з сільського господарства кваліфікованих кадрів, забезпечення всебічної підтримки вітчизняного виробника.

Література

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [М.В. Присяжнюк, М.В. Зубець, П.Т. Саблук та ін.] ; за ред. М.В. Присяжнюка та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
2. *Попова В.В.* Індексне оцінювання ефективності сільськогосподарського виробництва / В.В. Попова // Економіка АПК. – 2009. – №2. – С. 76–82.
3. *Мікловда В.П.* Ефективність діяльності малих підприємств на регіональному ринку послуг (на прикладі Закарпатської області) / В.П. Мікловда, К.С. Товт // Регіональна економіка. – 2009. – №4. – С. 33–39.
4. *Бех М.С.* Формування ринкових відносин в аграрному секторі економіки на основі кооперації: дис... канд. екон. наук: 08.07.02 / Бех Марія Степанівна ; Тернопільський держ. економічний ун-т. – Т., 2006. – 225 с.
5. *Медведєв В.А.* Глобалізація економіки: тенденції і протиріччя / В.А. Медведєв // Світова економіка і міжнародні відносини. – 2004. – №2. – С. 3–10.
6. *Цибульський В.Р.* Разработка методики стратегического анализа ресурсно-ориентированных городов / В.Р. Цибульський, А.В. Любаненко // Территориальное стратегическое планирование на новом витке реформ: Доклады участников III общероссийского форума лидеров стратегического планирования, 20–21 октября 2004 г. / Науч. ред. Б.С. Жихаревич. – СПб.: Междунар. центр соц.-экон. исслед. «Леонтьевский центр», 2005. – С. 110-111.
7. Сільське господарство України – 2008 рік: стат. збір. / За ред. Ю.М. Остапчука; Відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2009. – 375 с.
8. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік: стат. бюлетень / Відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 88 с.
9. Сільське господарство України у 2011 році [Електронний ресурс] //

Статистика сільського господарства та навколишнього середовища. –
Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

10. Сільське господарство України – 2009 рік: стат. збір. / За ред. Ю.М. Остапчука; Відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2010. – 384 с.
11. Сільське господарство України – 2010 рік: стат. збір. / За ред. Ю.М. Остапчука; Відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 384 с.